

САВРЕМЕНИ КОНЦЕПТИ УТИЦАЈА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ЛИБЕРАЛИЗАЦИЈЕ НА РАЗВОЈ ТРЖИШТА

CONTEMPORARY EFFECTS OF GLOBALISATION AND LIBERALISATION ON MARKETS DEVELOPMENT

Милорад Стаменовић

„Inventis CTC“, Србија
m.stamenovic@rocketmail.com

Сретен Ћузовић

Економски факултет Универзитета у Нишу, Србија
otilovic@gmail.com

Апстракт: Развој идеје о либерализму водио је од политичке мисли ка данашњем неолибералном економском облику и водећој светској идеологији. Веза између глобализације, либерализације тржишта, развоја трговинских односа, утицаја међународних организација и неолиберализма испреплетена је и у овом раду приказана делимично хронолошки, а делимично кроз анализу тржишних кретања и догађаја од значаја. У циљу либерализације тржишта важно је редефинисати улогу државе као „посредника“ у свим тржишним активностима, која посредством монетарне и фискалне политике управља тржишним односима. Процес глобализације, посебно оне економске, активно мења те односе. Међутим, неки аутори истичу озбиљне недостатке развијеног либералног тржишта који су од великог значаја за даљи глобални развој и прогрес тржишта, а самим тим и трговине као процеса. .

Кључне речи: либерализација, тржиште, развој

Abstract: The development of the idea of liberalism has led from political thought to today's neoliberal economic form and the leading world ideology. The link between globalization, market liberalization, the development of linkages, the influence of international organizations and neoliberalism is interwoven also in this paper, presented in part chronologically, and partly through analysis of market trends and events of significance. In order to liberalize the market, it is important to redefine the role of the state as a “mediator” in all market activities, which, through monetary and fiscal policy, manages market relations. The process of globalization, especially

those economically actively changing these relations. However, some authors point out the major shortcomings of the developed liberal market, which are of great importance for further global development and the progress of the market with the trade itself as a process.

Key Words: *liberalisation, markets, development*

1. УМЕСТО УВОДА: Хронологија развоја либералне идеје о тржишту

Капитализам почиње да се развија с развојем трговине, комуникације, стварањем великих градова и економском консолидацијом нација. Сама историја неолиберализма није довољно дугачка да би се извели финални закључци, међутим од велике је важности анализа токова и утицаја ове економске идеологије, у контексту развоја и либерализације тржишта. Анализом бенефита и потенцијалних негативних ефеката може се установити потреба за униформним приступом паралелним процесима који подразумевају јединство националних циљева, у склопу свеобухватних светских интегративних процеса. Иако је тржиште врло динамично, његов развој некада не може да прати понуду и тражњу, посебно у случајевима претераног уплитања политике у економију и снажног државног интервенционизма. Управо услед претераног државног интервенционизма, као главног узрока рецесија (по Милтону Фридману), године 2007, поновљен је мит о узроцима кризе, где се држава не терети као њен главни и одговорни иницијатор (Friedman, Friedman, 1990). Међусобна конвергенција неолиберализма са елементима глобализације и тржишне либерализације, а следствено томе и утицаји међународних организација као перјаница неолиберализма, имају значајан утицај и на појаву светске економске кризе из 2007. године.

У циљу либерализације тржишта важно је редефинисати улогу државе као „посредника“ у свим тржишним активностима, која посредством монетарне и фискалне политике управља тржишним односима јер држава добрим управљањем или санацијом одређених негативних ефеката (што се види на примеру криза) може допринети даљем развоју тржишта. Са друге стране, међутим, својим негативним деловањем држава заправо генерише те исте кризе и доводи до повећања осцилација у наведеним економским циклусима.

Развоју тржишта претходило је истраживање нових географских локација (тржишта), али и развој производних погона у напредним капиталистичким друштвима у прошлости (Ricardo, 1953, стр. 151). У Европи, организована тржишта развила су се много касније него у САД (Coakson, Lee, 2011). Са почетком Првог светског рата, земље су укинуле класичну конвертибилност и прешле на папирни стандард, који им је омогућавао да повећају штампање новца за ратне потребе, потпуно независно од кретања и величине златних резерви.

Стерлиншка валутна зона претеча је савременог система конвертибилности, док су основе послератног међународног монетарног система постављене на конференцији у Бретон Вудсу 1944, када је уведен чврст девизни курс (стопа осцилације у висини од 1% од девизног паритета) (Stamenovic, Cvetkovski, Primorac, 2016).

Између осталих тржишта поменутих у овом раду, девизна тржишта развијала су се током историје а на њихов развој су у највећој мери утицали Смитсоњијански и Бретонвудски споразум. Касније, 1970-их, нобеловац Милтон Фридман активно се залагао за увођење пливајућег девизног курса као и монетаристичког приступа, због тржишне ефикасности и предности креиране економском политиком. Два рада Милтон Фридмана посебно су утицала на подизање нивоа свести о потреби за променама.

То су: *Теоријски оквири монетарне анализе* (1970) и *Монетарна теорија номиналног дохотка* (1971) (Стојановић, 2001, стр. 160). Приликом формирања монетаристичког приступа и напуштања кејнсијанизма као теорије, главни адути новог приступа били су везани за либерализацију тржишта и квантитативну монетарну теорију (Стаменовић, Гулан, Драгаш, 2017, стр. 70—71).

Идеје Макса Вебера значајно су допринеле стварању адекватног „амбијента“ за даљи развој модерног капитализма, где су капиталистички дух и протестантска етика заправо везани за сам појам постигнућа, који онда даље дефинише „друштво постигнућа“ и високу развојну мотивацију али и просперитетно друштво. Дакле, по том основу је прављена разлика између мотивисаних и просперитетних друштава и оних назадних.

Овим променама, неолибералистички концепт заправо је добио замајац којим се активно утицало на даљу либерализацију свих тржишта, тржишних услова, првенствено девизних. Либерално девизно тржиште је даље отворило врата финансијском систему какав је данас познат (Стаменовић, Гулан, Драгаш, 2017, стр. 70—71). Либерализација тржишта везује се за неолибералистичку идеологију.

2. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА У ОГЛЕДАЛУ ТРЖИШТА

Глобализација представља процес успостављања критеријума, услова и правила понашања у продукционој, финансијској, спољнотрговинској, банкарској, али и политичкој и у свим другим сферама живота, од стране најразвијенијих земаља Запада, и њихово универзално наметање, посредством међународних економских и политичких организација и институција, како званичних (Светска трговинска организација, ЕУ, УН, Савет Европе и др.) тако и незваничних тј. „невидљивих“ (Г-8, Трилатерална комисија, масонске ложе и др.).

Циљеви су различити: економски интереси, искоришћавање компаративних предности, као и успостављање различитих видова експлоатације (јефтина

радна снага, освајање великих тржишта, „одлив мозгова“ и др.). Синоним за термин „глобализација“ јесте „мондијализација“, који је потекао од фр. *le monde* (свет) и најчешће се користи на франкофоном говорном подручју (Првуловић, 2002, стр. 19—31).

Промена са којом се суочавају компаније на почетку 21. века јесте глобализација, која се огледа у огромном порасту размене и расположивости нових производа и услуга, као и у драматичном повећању мобилности иностраних инвестиција, капитала, људи и међународне конкуренције. За опстанак у оваквом окружењу важно је конкурисати на међународном нивоу (Ракић, 2002, стр. 8).

Глобализација се може сагледати са много аспеката, будући да представља компликован и трајан процес. У овом раду биће представљени неки од њих. Оно што је свету наметнуто као образац изласка из сиромаштва и убрзаног економског развоја јесте глобално ширење законитости тржишне економије и поштовање критеријума и правила које предвиђају Светска трговинска организација и друге међународне организације у трговини и размени између земаља на светском нивоу (Првуловић, 2002, стр. 19—31).

Наравно, не треба пренебрегнути ни позитивне аспекте који се огледају у техничко-технолошком напретку, уједначавању регулатива, отварању нових привредних капацитета, већој слободи кретања роба и капитала, захтеву за квалификованијом радном снагом, повећаним страним улагањима, специјализацији привреде и др. (Првуловић, 2002, стр. 19—31; Стаменовић, Гулан, Драгаш, 2017, стр. 70—71).

Противници глобализације сматрају да утицаји страних директних инвестиција јесу добри и значајни али да се морају поредити са свим негативним ефектима угашених компанија, отпуштеним радницима и генерисаним проблемима (Lee, Vivareli, 2008).

Такође, власници малих и средњих предузећа, доскорашњи носиоци развоја развијених земаља, који преко ноћи бивају прогутани и уништени од стране транснационалних корпорација које се понашају као светске империје — откупљују ова предузећа да их затим угасиле и своје погоне отварале у земљама са јефтином радном снагом.

Осим тога, ефекат глобализације огледа се и у порасту светске трговине (брuto светски производ порастао је за 7% у 1938, за 10% 1970, и за преко 18% 1996), а дошло је и до невероватног пораста страних директних инвестиција.

3. ЕКОНОМСКИ ЛИБЕРАЛИЗАМ И ТРЖИШТА

Према Уједињеним нацијама, економска либерализација је процес који укључује државну регулативу, али ради на промоцији слободне трговине, подразумевајући под тим потребне дерегулације, елиминације субвенција,

контроле цена али и смањење величине државног сектора (UN, 2018). Осим тога, економска либерализација може се дефинисати као трансформација привреде земаља у развоју и оних неразвијених, и њихово претварање у тржишне економије.

Либерализација се може дефинисати и као степен у ком привредни субјекти имају слободу да формирају цене и ова се слобода може посматрати са два аспекта — када се односи на смањење нивоа утицаја државе на процес одлучивања повезан са привредним активностима, или када захтева активну улогу државе, како би се успоставило адекватно пословно окружење које би било стимулативно за пословање, и које би обезбеђивало заштиту интереса свих стејкхолдера. Осим тога, либерализација се може посматрати и из ширег угла и у том случају представља промену улоге државе од спровођења директне административне контроле на обезбеђивање инфраструктуре за ефикасније и лакше пословање (Рабреновић, Попов, Стаменовић, 2017).

Кроз економску либерализацију, предузимају се бројне активности како би се држави омогућило да стабилизује своју економију и да се кроз политичку економију, економику државе, одговарајућу регулативу, дође до стварања адекватних околности на микронивоу.

Према тумачењу Међународног монетарног фонда, пакет реформи које се односе на економску либерализацију по правилу укључује све или неке од наведених промена (Рабреновић, Попов, Стаменовић, 2017):

- отварање националне економије у правцу увоза и инвестиција из иностранства,
- прилагођавање курса националне валуте,
- смањење трошкова државне администрације, и
- дерегулација у већини сегмената тржишта и уклањање улазних, излазних и ценовних баријера.

Међутим, оно што је велики проблем код таквог тржишног односа (слободног) јесу недостаци тржишта о којима се не говори много, односно, економисти то добро знају али политичари, чини се, то пренебрегавају. Наиме, проф. Бранко Хорват дефинисао је неке од тих недостатака (Хорват, 2002):

- не постоји перфектно тржиште (Џоана Робинсон то је потврдила 1930. године);
- информације нису перфектне;
- информације нису исте за произвођача и потрошача (пример: продавац половног возила добро зна шта возилу недостаје док купац то не зна — а теоретичари Стиглиц и Спенс добили су Нобелову награду, за доказивање асиметрије информација);
- бесконачност долазака производа на тржиште претпостављена је, али то није у складу са захтевом за комплетношћу тржишта јер се комплетност не може очекивати у бесконачности;

- потрошачи немају слободу избора (њихово мишљење засновано је на рекламама, маркетингу, искуствима, традицијама);
- јавна добра немају конкуренцију (полиција, војска итд.);
- маргинални производ није увек једнак маргиналном трошку (пример компаније која загађује);
- рационално понашање на микронивоу није нужно и рационално економско понашање на макронивоу; дакле, они морају бити усклађени;
- постојање природног монопола је чињеница (нпр. планирана пруга Београд—Будимпешта нема конкуренцију на тој рути и сл.);
- стварање Перето ефекта код максимизирања профита и непостојање циља да се прерасподела националног дохотка анализира (нпр. зарада топ менаџера је петсто пута већа од зараде радника иако то не доприноси ефикасности).

Сам развој либерализације тржишта презентован је 1970-их година земљама у развоју, у циљу постизања адекватније регулативе, а подразумевао је услове које су представљале перјанице неолиберализма — међународне финансијске институције.

Посматрајући либерализацију тржишта, можемо се осврнути на ефекте који погађају инвеститоре као субјекте, учеснике тржишне утакмице, и државу. Приликом стратегије пенетрације тржишта, бројни инвеститори суочавају се са различитим баријерама које могу бити захтевне до те мере да одврате инвеститоре од улагања (нпр. ограничења страних инвестиција, пореско законодавство и сл.).

Задатак економске либерализације јесте да спречи додатне непотребне контроле и олакша препреке капиталу да дође до свог одредишта.

Либерализација, као и сви други процеси, има своје позитивне и негативне особине. Међу позитивнима, могу се набројати следеће (Хорват, 2002):

- повећање нивоа интерне и екстерне конкуренције,
- структуралне промене које представљају последицу промена релативних цена у оквиру националне економије,
- доступност савремених технологија,
- могућност набавке јефтинијих сировина,
- ефикаснија алокација ресурса,
- остваривање позитивних ефеката економије обима,
- обезбеђивање слободног кретања капитала између земаља и алокација ресурса и конкурентских предности које оно са собом доноси,
- цена коју компаније плаћају за капитал који им је неопходан за пословање,
- повећање обима инвестиција на основу нижих трошкова капитала, што доводи и до привредног раста на нивоу целе државе,
- побољшање резултата тржишта хартија од вредности,

- смањење политичких ризика,
- креирање ефикасних механизма за решавање спорова који могу настати током пословања,
- диверзификација пословања као још један позитиван ефекат економске либерализације,
- економска либерализација, кроз отварање тржишта према страним инвеститорима, доводи и до раста бруто друштвеног производа.

Осим сагледавања позитивних и негативних страна процеса либерализације, важно је сагледати и ризике које са собом носи један овакав процес. Светска финансијска криза из 2007. године великим је делом и проузрокована управо због наглашених процеса либерализације и укључивања економија у пословање на светским тржиштима и светским токовима капитала.

ЗАКЉУЧАК

Глобализација и развој савремених информационих и телекомуникационих технологија, довели су до тога да либерализација почиње да представља један од важнијих праваца реформи привреда у свету.

Глобализација је у значајној мери утицала на процесе либерализације, заједно са утицајима које је остваривала и које остварује кроз развој модерних технологија. Тиме је, између осталог, потврђена идеолошка веза између неолиберализма и глобализације као процеса. Могуће је да је по својој основи ова веза посредна, али имајући у виду чињеницу да се процеси попут глобализације не воде без идеолошких детерминанти, та међусобна повезаност индикује и везе значајније од посредних.

Милтон Фридман један је од заговорника теорије да федералне резерве својим радом, а централне банке у другим државама, заправо не утичу повољно на пословну климу, већ да представљају сталну претњу по економски систем. Наиме, Фридман наводи да ни у једној кризи не постоји декларисана никаква одговорност федералних резерви као значајног фактора и креатора монетарне и фискалне политике, већ се за то криве неки привредни елементи, попут малих бизниса. Наиме, држава својом инволвираношћу, заправо ремети „природне“ законе тржишта, и такав интервенционизам у ствари представља узрок сваке кризе.

Као један од иницијатора кризе, у литератури се наводи и процес реиндустријализације; у последњих неколико деценија, наиме, дошло је до економског бума на подручју Југоисточне Азије.

„Азијски лавови“ су у великој мери заслужни за трансфер капитала и средстава производње, односно измештање производних капацитета од стране САД и

других. У ове новоразвијене регије сврставају се и земље БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија и Кина).

Захваљујући многољудности, ове земље представљале су одличан инвестициони потез западних држава на пољу остваривања профита. Међутим, с временом су економије тих земаља драстично ојачале и дошле до примене раније „трансферисаних“ технологија у својим технологијама. Важан је податак да је заправо шест водећих индустријализованих земаља 2000. године чинило близу 63% глобалног БДП-а, да је тај проценат до 2012. спао на неких 45%, са тенденцијом даљег смањења (апроксимација ММФ-а је да ће до 2017. тај удео спасти на око 20%).

С друге стране, Европа, односно ЕУ, наставиће да буде фокусирана на себе, бавећи се питањима као што је проширење ЕУ и санирање ефеката кризе. Јасно је да је еврозона, као целина, способна да реши кризу суверених дугова (Tornjanski, Stamenovic, 2014). ЕЦБ, као и ФЕД, могу да штампају новац, што је трошкове позајмљивања земљама попут Италије или Шпаније учинило подношљивим. Ипак, реално питање је да ли периферне економије ЕУ могу постати успешне, односно конкуритивне, остајући у еврозони.

Осим сагледавања позитивних и негативних страна процеса либерализације, важно је сагледати и ризике које носи један овакав процес. Светска финансијска криза из 2007. године великим је делом и проузрокована управо наглашеним процесом либерализације и укључивањем економија у пословање на светским тржиштима и светским токовима капитала. Сам утицај либерализације може довести до кризе, утичући на националне економије приликом отварања ка светским тржиштима.

Испољавање осетљивости на догађаје из окружења и глобалне догађаје, уз могућност неадекватне реакције страних инвеститора, може довести до кризе (на пример, када су превише оптимистични у повољним околностима или *vice versa*).

Осим тога, криза се може генерисати кроз финансијска тржишта, када се кроз шпекулативне радње, ширећи гласине и панику, може неповољно утицати на нестабилна финансијска тржишта националне економије, или када је национална економија једне земље превише зависна од капитала друге земље и када се јављају турбуленције у тој земљи, које се затим преносе даље.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Coakson, M., Lee, L. (2011). „The origin and development of markets: “A business history perspective”. *Business History Review* 85 (Spring 2011): 9—37, The President and Fellows of Harvard College.
- [2] Friedman, M., Friedman. R. (1990). *Sloboda izbora, lični stav*. Beograd: Global Book.

- [3] IMF, *World Economic Outlook Database*. (2012). Преузето 15. децембра 2017, са сајта: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/index.aspx>
- [4] Lee, E. and Vivareli, M. (2008). *The Social Impact of globalisation in the Developing Countries*. Institute for the study of Labour. Germany.
- [5] Lerner, A. (1951). *Economics of Employment*. New York: McGraw-Hill.
- [6] Првуловић, В. (2002). *Економска дипломатија*. Београд: Универзитет Мегатренд.
- [7] Рабреновић, М., Попов, Д. и Стаменовић, М. (2017). „Степен остварене либерализације економије Србије у процесу приступања Светској трговинској организацији“. *Мегатренд ревија* (рад у штампи).
- [8] Ракић, М. (2002). *Међународни маркетинг*, 2. ед., Београд: Универзитет Мегатренд.
- [9] Ricardo, D. (1953). *Načela političke ekonomije*. Zagreb: Prosvjeta.
- [10] Stamenovic, M., Stamenovic, K. (2014). *Forecasting new technology in case of Forex and Equity markets*. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND. ISBN 978-86-88065-31-3.
- [11] Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). „Suggested model of implementation of global technology and operations strategy“. *Metalurgia International*. ISSN 1582-2214. N° 2.
- [12] Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). *Application of Quantitative methods on problem solving*. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND. ISBN 978-86-88065-31-3.
- [13] Stamenovic, M., Cvetkovski, T., Primorac, D. (2016). *Challenges in forecasting exchange rates by Multinational corporations in global finance era*. ESD International Scientific Conference. ISSN 1849-689X. Belgrade.
- [14] Стаменовић М., Гулан, Б., Драгаш, Б. (2017). *Србија данас — Савремени аспекти неолиберализма, економије, демографије, здравства, безбедности и транзиције*. Нови Сад: Прометеј.
- [15] Стојановић, И. (2001). *Економија*. Београд: Универзитет Мегатренд.
- [16] Tornjanski, V., Stamenović, M. (2014). *Analysis of capital structure patterns of multinational corporations*. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND. ISBN 978-86-88065-31-3.
- [17] Tornjanski, V., Stamenovic, M. (2014) „Analysis of capital structure patterns of multinational corporations“. *Zbornik radova međunarodne naučne konferencije Eurobend*. Zrenjanin.
- [18] Tornjanski, V., Stamenović, M., Pajić, V., Marinković, S. (2013). „Evaluation of Eurobank EFG Bank Development Priorities Using normative forecasting“. *Metalurgia International*. ISSN 1582-2214, Vol. 4.
- [19] UN, *Economic liberalization and poverty reduction*. Преузето 14. јануара 2018, са сајта: <http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2010/chapter6.pdf>
- [20] *Зборник радова макроекономског планирања и транзиције*. (2002). Савезни секретаријат за развој и науку, стр. 28—32.

SUMMARY

Globalization and development of modern information and telecommunication technologies have led to liberalization starting to be one of the major directions of global economic reform. Ideological link between neoliberalism as leading economics ideology and globalization as a process is developed thorough time and even term global neoliberalism is formed. Milton Friedman is one of the advocates of the theory that the Federal Reserve, with its work, and central banks in other countries, actually do not affect anything favorably on the business climate, but pose a constant threat to the economic system. Namely, Fridman states that in any crisis that has arisen, there is no declared responsibility of federal reserves as a significant factor and creators of monetary and fiscal policy, but for some economic elements such as small businesses blame. As one of the initiators of the crisis in the literature, the process of re-industrialization is mentioned, as in the last few decades there has been an economic boom in the area of Southeast Asia. Asian lions are largely responsible for the transfer of capital and production assets, or the relocation of production facilities by the United States and others. These newly developed regions include the BRICS countries that make up Brazil, Russia, India and China. Owing to the fact that they are multidimensional countries — they represented an excellent investment move of western countries in the field of profit making. However, over time, the economies of these countries dramatically strengthened and led to the use of previously “transferred” technologies with their technologies. It is important to note that in fact the 6 leading industrialized countries in 2000 accounted for nearly 63% of global GDP, that this percentage fell to some 45% by 2012 with a tendency for further reduction (the IMF’s approximation is that by 2017 this share is saved at about 20%). On the other hand, Europe, that is, the EU, will continue to focus on itself, such as EU enlargement and the correction of the effects of the crisis. It is clear that the Eurozone as a whole has the capacity to solve the crisis of sovereign debt. The ECB, like the Fed, has the ability to print money, and the very decision to do so has made the borrowing costs of countries like Italy or Spain viable. However, the real question is whether peripheral economies of the EU can become successful, that is, they will remain in the Eurozone. However, what is a big problem with such a market-free market are the shortcomings of markets that are not talked about much, that is, economists know it well, but politicians seem to ignore it. Apart from the examination of positive and negative sides of the process of liberalization, it is also important to look at the risks that such a process carries with it. The global financial crisis of 2007 was largely due to the accentuated processes of liberalization and the inclusion of economies in operations on world markets and world capital flows.